

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В РАЗІ НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Маркелова В. М.

Досліджено сутність та процесуальний порядок застосування заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді арешту майна. Наголошено, що основними характеристиками, які виокремлюють арешт майна від інших заходів забезпечення провадження є його призначення, підстави застосування, завдання, мета, предмет арешту, засоби, завдяки яким він реалізується. Виокремлено та проаналізовано етапи накладення арешту на майно, що послідовно змінюють один одного, а саме: складення клопотання про арешт майна; розгляд та вирішення слідчим суддею, судом відповідного клопотання; безпосереднє накладення арешту на майно.

Акцентовано увагу на питанні допустимості обмеження права власності особи в разі застосування відповідного заходу. Визначено права та обов'язки власника (володільця) майна в разі накладення арешту на майно. Досліджено проблемні питання щодо арешту майна підозрюваного, які пов'язані з реалізацією засобів захисту його законних інтересів у випадках зупинення досудового розслідування. Зроблено висновок, що у випадку зупинення досудового розслідування право власності не повинно обмежуватися надмірно тривалим накладенням арешту на майно в рамках кримінального провадження, має зберігатися справедливий баланс між вимогами дотримання публічних інтересів та захисту права власності, обмеження якого не ставили б під загрозу саму сутність цього права.

Проаналізовано певні проблемні моменти, які відображаються на забезпеченні прав власника майна в разі передачі такого майна в управління Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Сформульовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення норм національного законодавства щодо захисту права власності під час застосування арешту майна.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, арешт майна, обмеження права власності, власника майна, підозрюваний.

Markelova V. M. Restriction of property rights in case of arrest of property in criminal proceedings

The article examines the essence and procedural order of applying the measure to ensure criminal proceedings in the form of property seizure. The author emphasizes that the main characteristics which distinguish the seizure of property from other measures to ensure proceedings are its purpose, reasons for application, tasks, purpose, the subject matter of seizure, and the means by which it is implemented. The author distinguishes and analyses the stages of seizure of property which successively replace each other, namely: drawing up a petition for seizure of property; consideration and resolution of the relevant petition by an investigating judge or court; direct seizure of property.

Attention is focused on the issue of admissibility of restriction of a person's property right in case of application of the relevant measure. The rights and obligations of the owner (possessor) of property in case of seizure of property are defined. The author examines the problematic issues related to the seizure of a suspect's property which is related to the implementation of remedies to protect his/her legitimate interests in cases of suspension of pre-trial investigation. The author concludes that in case of suspension of the pre-trial investigation, the right to property should not be limited by excessively long seizure of property within criminal proceedings, and a fair balance should be maintained between the requirements of public interest and protection of property rights, the restrictions of which would not compromise the very essence of this right.

The author analyses certain problematic issues which affect the rights of property owners in the event of the transfer of such property to the management of the National Agency of Ukraine for finding, tracing, and management of assets derived from corruption and other crimes. The author formulates a number of theoretical provisions, conclusions, and practical recommendations aimed at improving the provisions of national legislation on the protection of property rights in the course of property seizure.

Key words: measures to ensure criminal proceedings, seizure of property, restriction of property rights, property owner, suspect.

Постановка проблеми та її актуальність. Кримінальне провадження не може здійснюватися без впливу сторони обвинувачення чи суду на інших його учасників та їх зобов'язання дотримуватися певної поведінки, виконувати покладені на них обов'язки з метою досягнення дієвості провадження, подолання негативних явищ, що можуть йому перешкоджати або перешкоджають. Важелями впливу відповідно до розділу II КПК України є заходи забезпечення кримінального провадження.

Кожний з визначених у законі заходів має певну мету і достатньо специфічний характер примусу. Зазначене доводить, що в разі застосування заходів забезпечення кримінального провадження конституційні права особи, до якої вони застосовуються, звужуються. Заходом забезпечення кримінального провадження, який найбільше обмежує таке конституційне право, як право власності, вважається арешт майна. Вивчення сутності цього заходу, механізму застосування, процесуальних гарантій власника (володільця), у якого було вилучено майно, є необхідним не лише для забезпечення дієвості кримінального провадження, виконання його завдань, а й для охорони й захисту прав та законних інтересів відповідних учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо обмеження права власності в разі накладення арешту на майно висвітлено в наукових працях І. А. Воробйової, О. І. Галагана, П. Д. Денисюка, І. П. Зіньковського, М. В. Лепея, А. С. Котової, Г. М. Куцкіра, М. А. Макарова, Н. С. Моргун, Т. О. Музиченко, Т. В. Смалюка та ін. Водночас дослідження кримінального процесуального законодавства України, літературних джерел, статистичних матеріалів, судово-слідчої практики дозволяє стверджувати, що питання допустимості обмеження права власності в разі накладення арешту на майно вимагають якісно нових підходів щодо їх розуміння.

Метою цієї статті є дослідження процесуального механізму накладення арешту на майно, допустимості обмеження права власності в результаті його застосування, правової захищеності власника (володільця) майна, щодо якого застосовано відповідний захід, а також у виявленні в законодавстві прогалин, які потребують свого доктринального аналізу й нормативного врегулювання.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному провадженні правовідновлювальний механізм не буде повноцінно функціонувати без можливості застосування такого заходу забезпечення

кримінального провадження як арешт майна. Арешт майна напряму корелюється з такими процесуальними діями як огляд, обшук, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна. І. А. Воробйова та В. І. Медведєв з цього приводу слушно зауважили, що за своєю процесуальною природою арешт майна як захід процесуального примусу майнового характеру завжди має вторинний, похідний характер, оскільки йому передують одна чи кілька процесуальних дій [1, с. 10, 11; 2, с. 387].

Основними чинниками, що виокремлюють арешт майна від інших заходів забезпечення провадження, є його призначення, підстави застосування, завдання, мета, предмет арешту, засоби реалізації. Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України арештом майна є тимчасове, до скасування в установленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації в підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації в юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна.

Вивчення слідчої та судової практики дозволяє дійти висновку, що під час досудового розслідування арешт майна застосовується доволі часто, прикладом, у 2020 р. слідчими суддями було задоволено 71,2 тис. клопотань про арешт майна [3]. Загальновідомо, що в межах кримінального провадження може накладатися відповідно до законодавства арешт на майно і це є абсолютно нормальною практикою. Особливо нагальним це питання стало через військову агресію росії проти України. Прикладом, на сьогодні у фокусі посиленої уваги БЕБ України є підприємства, власниками яких є представники країни-агресора. Детективами БЕБ України виявлено доволі багато випадків ухилення зазначених осіб від сплати податків. У результаті відповідних кримінальних проваджень вартість арештованого майна росіян, яких підозрюють у цих правопорушеннях, становить понад 40 млрд. грн. [4].

Разом з тим такий захід призводить до найсуттєвішого обмеження права власності особи. Під час його застосування власник (володілець) майна може бути позбавлений права на відчуження, розпорядження та/або користування майном. Крім того, владні суб'єкти отримують контроль над

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

майном особи, але за таких обставин не відбувається переходу права власності від однієї особи до іншої.

З метою недопущення порушення права власності особи в кримінальному процесуальному законодавстві чітко визначено діяльність, яка має виконуватися стороною обвинувачення та судом у разі вирішення питання щодо застосування арешту майна, а також встановлено межі такої діяльності. Залежно від наявності певних підстав сторона обвинувачення має негайно вжити заходів щодо накладення арешту на майно певної особи. Це може бути пов'язано з тим, що підозрюваний чи інші зацікавлені особи, передбачаючи накладення арешту на їх майно, можуть ужити заходів щодо приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна, прикладом його переміщення до знайомих та родичів, перереєстрації на цих осіб об'єктів рухомого чи нерухомого майна, зняття грошових сум з рахунків, розпродажу цінних паперів, товарів, переведення за кордон грошових коштів, нажитих злочинним шляхом, тощо.

Доречно звернути увагу, що накладення арешту на майно допускається незалежно від його місцезнаходження. Зважаючи на те, що даний захід передбачає передусім обмеження майнових інтересів осіб, законодавець у ч. 10 ст. 170 КПК України чітко визначив предмет такого правообмеження. Проте не завжди арешт майна супроводжується його фізичним вилученням. Це стосується, прикладом житлового приміщення, у якому на законних підставах проживають певні особи. У частині 5 ст. 170 КПК України закріплено норми щодо неприпустимості заборони використання таких житлових приміщень, тобто у власника може зберігатися право як проживати в ньому, так й здавати його в оренду.

Арешт комп'ютерних систем чи їх частин застосовується лише у випадках їх отримання внаслідок учинення кримінального правопорушення або є засобом чи знаряддям його вчинення, або за умов збереження на собі слідів кримінального правопорушення, або у випадках, передбачених п.п. 2, 3, 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, або якщо їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, а також якщо доступ до комп'ютерних систем чи їх частин обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту.

Таким чином, у разі арешту майна для його власника (володільця) настають несприятливі умови щодо реалізації власних майнових інтересів, відбувається правове стримування вчинення ним протизаконного діяння. Але з урахуванням того, що наслідком арешту майна є обмеження права власності, воно не може бути довільним. Законодавець чітко визначає процесуальний порядок застосування цього заходу з урахуванням забезпечення прав та законних інтересів відповідних учасників кримінального провадження.

Вважаємо за доцільне виокремити такі етапи накладення арешту на майно, що послідовно змінюють один одного, а саме такі: складення клопотання про арешт майна; розгляд та вирішення слідчим суддею, судом відповідного клопотання; безпосереднє накладення арешту на майно.

Перший етап полягає в наданні слідчим після отримання інформації щодо майна, на яке може бути накладено арешт, клопотання про арешт майна слідчому судді. Таке клопотання обов'язково має бути попередньо погоджене прокурором, який у межах наданих йому повноважень перевіряє його законність та обґрунтованість (ч. 1 ст. 171 КПК України).

Клопотання про арешт майна складається за відповідною формою та має конкретний зміст. Обов'язково в клопотанні зазначаються: підстави і мета арешту майна; перелік і види майна, що належить арештувати; документи, що підтверджують право власності на майно, яке підлягає арешту. Водночас останній пункт викликає певні труднощі. Як зазначає О. Баганець, часто трапляються випадки, за яких потрібні документи ні в слідчого, ні в особи, у якої здійснюється вилучення майна, відсутні, оскільки таке майно було набуто злочинним шляхом і встановити його власника нереально за один чи два робочі дні. Ще гірша ситуація спостерігається у разі вилучення майна під час обшуку, за якої взагалі неможливо швидко встановити власника майна [5]. Вважаємо, що факт неможливості зазначення в клопотанні певних документів має бути чітко обґрунтовано і підтверджено належними та допустимими доказами. Отже, до клопотання обов'язково мають додаватися оригінали або копії документів або матеріалів, завдяки яким слідчий чи прокурор обґрунтовує свої доводи (копії протоколів слідчих (розшукових) дій, висновків експертиз та інших документів, що підтверджують необхідність й обґрунтованість застосування цього заходу).

З метою недопущення безпідставного обмеження права власності законодавець визначив

строк подання клопотання слідчого чи прокурора про арешт тимчасово вилученого майна не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно повинно негайно бути повернуто особі, у якої його вилучено. У разі тимчасового вилучення майна під час обшуку чи огляду, що здійснювалися на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено (ч. 5 ст. 171 КПК України).

Разом з тим вивчення судової практики свідчить про дещо неоднозначне ставлення до цієї норми та існування досить різних підходів представників судової влади до вирішення даного питання. Так, Апеляційна палата ВАСУ у своїй постанові від 04.08.2022 р. № 991/2493/22 дійшла висновку, що недотримання слідчим строків звернення до слідчого судді з клопотанням про арешт майна, яке було вилучено під час обшуку, не є самостійною підставою для відмови в задоволенні такого клопотання; розгляд клопотання, поданого поза межами строку, визначеного ч. 5 ст. 171 КПК України, породжує обов'язок для сторони обвинувачення вчинити певні дії, однак не породжує обов'язку слідчого судді чи суду прийняти інше рішення по суті клопотання ніж визначене ст. 173 КПК України - задовольнити клопотання або відмовити в його задоволенні. Будь-яке інше судове рішення по суті клопотання про арешт майна, зокрема про зобов'язання повернути вилучене майно, буде виходити за межі повноважень, якими наділений слідчий суддя чинним процесуальним законодавством. Проте Сумський апеляційний суд своєю ухвалою від 23.08.2022 р. № 591/1654/22 скасував ухвалу слідчого судді про накладення арешту на вилучене в ході обшуку майно з тих підстав, що зазначене клопотання про накладення арешту на майно було подано в порушення встановлених ч. 5 ст. 171 КПК України строків [6].

Вважаємо, що в цих випадках слідчий суддя чи суд мають беззаперечно гарантувати дотримання права власності. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 3 ст. 172 КПК України доповнити реченням такого змісту: «Слідчий суддя, суд, установивши, що клопотання про арешт майна подано без додержання вимог, передбачених ч. 5 ст. 171 КПК України, мають відмовити в задоволенні клопотання про арешт майна із зазначенням вимоги негайного

повернення вилученого майна його власнику (володільцю).

Актуальним питанням також є вручення власнику (володільцю) майна копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування арешту майна. Нормативна конструкція ст.ст. 171, 172 КПК України цього не передбачає. Вважаємо, що ч. 5 ст. 171 КПК України має бути доповнена реченням: «У разі тимчасового вилучення майна копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування арешту майна, надається підозрюваному, обвинуваченому, іншому власнику майна або його захиснику, законному представнику, представнику не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання».

У частині 2 ст. 170 КПК України визначено мету забезпечення арешту майна. Зокрема, для забезпечення збереження речових доказів арешт може накладатися на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, визначеним у ст. 98 КПК України, тобто такими особами можуть бути як учасники кримінального провадження, так й особи, які не мають процесуального статусу, але володіють певними матеріальними об'єктами.

Важливою умовою накладення арешту на майно має бути винесення слідчим постанови про визнання такого майна речовим доказом. Після цього на підставі зазначеної постанови сторона обвинувачення може звертатися до суду з клопотанням про арешт майна. Водночас деякі науковці, прикладом, М. А. Макаров та М. В. Лепей, вважають, що немає потреби накладати арешт на майно з метою збереження речових доказів. На їх думку, таке майно з метою процесуальної економії має залишатися в слідчого на невизначений строк без вирішення питання щодо його арешту [7, с. 157; 8, с. 46]. Вважаємо цю позицію невірною, оскільки такі дії призведуть до безпідставного порушення права власності через брак судового контролю або можливі маніпуляції сторони обвинувачення. З цього приводу А. С. Котова слушно зауважила, що надання можливості представникам правоохоронних органів вилучати об'єкти права власності без подальшого контролю за законністю та обґрунтованістю будь-якого вилучення створює як загрозу помилкового невинуватого обмеження права власності, так й усвідомленого зловживання безконтрольними можливостями щодо обмеження майнових прав з метою реалізації корупційних схем [9, с. 164].

З метою забезпечення спеціальної конфіскації арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або третьої особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, передбачених ст. 96² КК України. У даному випадку головною ознакою майна, що підлягає арешту, є не його належність певній особі, а безпосередній зв'язок з учиненням кримінального правопорушення.

Для забезпечення конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності достатніх підстав вважати, що суд може призначити покарання у виді конфіскації майна або застосувати до юридичної особи захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна. Отже, у даному випадку арешту підлягає майно, належне особі, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження.

Під час арешту майна для забезпечення його можливої конфіскації суттєво обмежується право власності, оскільки до опису потрапляє все майно підозрюваного чи інших зазначених осіб. До того ж як під час арешту майна з метою спеціальної конфіскації, так й з метою конфіскації майна обов'язково потрібно звертати увагу на наявність у матеріалах досудового розслідування будь-яких даних про повідомлення підозри особі, щодо майна якої порушується питання про накладення арешту. Відсутність таких даних свідчить про відсутність правових підстав для накладення арешту на відповідне майно.

У разі накладення арешту для забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, за наявності обґрунтованого розміру цивільного позову в кримінальному провадженні або неправомірної вигоди. З метою недопущення необґрунтованого обмеження права власності вартість майна, яке належить арештувати, має

бути співмірна з розміром шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної в цивільному позові, або розміром неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою.

У 2021 році кількість заявлених у кримінальному провадженні цивільних позовів становила 9,2 тис., що на 4,2 % більше ніж у 2020 р. [10]. Відповідні статистичні дані свідчать про непоодинокі випадки накладення арешту на майно із зазначеною метою. Проте недопустимо накладати арешт з метою забезпечення цивільного позову наперед, тобто, який буде подано в майбутньому. Такі дії призводять до унеможливлення з'ясування питання співмірності вартості майна, на яке слідчий просить накласти арешт та ціни позову, оскільки він ще не поданий зацікавленою особою.

Вважаємо неприпустимим накладати такий вид арешту на майно особи, яку ще не визнано підозрюваною. Навіть за умов наявності в слідчого судді достатніх підстав вважати, що певною особою вчинено кримінальне правопорушення слідчий суддя не має повноважень накладати арешт на майно особи, яку ще не визнано підозрюваною. Водночас судовою практикою не завжди однакова в цьому питанні. Прикладом, Апеляційним судом міста Києва 14.03.2018 р. у справі № 761/46476/17 скасовано ухвалу слідчого судді про відмову в накладанні арешту на транспортний засіб, оскільки жодній особі не повідомлялося про підозру в учиненні кримінального правопорушення. Таким чином, порушення питання щодо арешту будь-якого майна з боку представника цивільного позивача є безпідставним. Судом апеляційної інстанції було зазначено, що в рамках вказаного кримінального провадження двох осіб було визнано потерпілими і вони заявили цивільні позови, тобто метою для застосування даного заходу кримінального провадження стало забезпечення відшкодування завданих збитків (цивільного позову). Зазначені умови на переконання суду стали достатніми підставами для накладення арешту на майно у відповідності до вимог ст. 170 КПК України [11]. Вважаємо, що таке тлумачення не зовсім відповідає нормам КПК України. На практиці це призводить до можливості накладати арешт теоретично на майно будь-якої особи, незалежно від того, чи є вона взагалі учасником кримінального провадження.

Другий етап накладення арешту на майно передбачає розгляд та вирішення слідчим суддею чи судом відповідного клопотання. Саме слідчий суддя чи суд приймають остаточне рішення

щодо накладення арешту на майно (статті 172, 173 КПК України). На цьому етапі здійснюється судовий контроль за законністю й обґрунтованістю дій слідчого, прокурора, відбувається перевірка достовірності отриманої ними інформації про майно, яке може стати предметом арешту. Слідчий суддя, суд самостійно обирають форми обмеження права власності, при цьому мають застосувати найменш обтяжливий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаться на інтересах інших осіб.

Розглядаючи клопотання, слідчий суддя чи суд зобов'язані перевірити наявність у матеріалах кримінального провадження або в матеріалах, наданих стороною, відомості про існування в особи коштів, цінностей та іншого майна, на які може бути накладено відповідний арешт, оцінити законність й обґрунтованість вимог слідчого, прокурора та доцільність арешту майна, розумність та співрозмірність обмеження права власності, наслідки арешту майна, ймовірність знищення, пошкодження майна в разі відмови в арешті, тобто забезпечити баланс інтересів зацікавлених сторін, запобігти порушенню при арешті майна як публічних, так й приватних інтересів [12, с. 146].

У законодавстві чітко визначено склад осіб, які беруть участь у судовому засіданні під час розгляду клопотання слідчого про арешт майна (ч. 1 ст. 172 КПК України). **Клопотання про арешт тимчасово вилученого майна повинно розглядатися з урахуванням обов'язкового інформування підозрюваного, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження**(ч. 1, 2 ст. 172 КПК України). На жаль, на практиці трапляються випадки неповідомлення відповідним учасникам кримінального провадження про майбутнє судове засідання з приводу вирішення питань щодо накладення арешту на майно, що призводить до необґрунтованого обмеження права власності (прикладом, ухвала Печерського районного суду міста Києва від 21.08.2019 р. у справі № 757/44462/19-к, № 428/8832/19, ухвала Печерського районного суду міста Києва від 12.06.2019 р. у справі № 757/30182/19-к) [13]. Такі дії слідчого судді, суду призводять також до неповного дослідження обставин кримінального провадження, позбавляють власника або володільця майна можливості навести аргументи та заперечення на користь своєї позиції. Крім того, слідчий суддя,

суд припускаються процесуального порушення, що перебуває в причинному зв'язку з протиправним обмеженням права власності на арештоване майно як основоположного права людини в розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Слідчий суддя, суд у разі задоволення клопотання постановляє ухвалу, у якій обов'язково зазначається: перелік майна особи, на яке накладено арешт; підстави застосування такого арешту майна; перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі, у разі прийняття такого рішення; заборону, обмеження розпоряджатися або користуватися майном та вказівку на таке майно; порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування особи. У разі, прикладом, арешту коштів, що знаходяться на банківських рахунках, межі такого арешту мають бути чітко зазначені в ухвалі. Арешт не може накладатися на банківські рахунки, на які підозрюваний отримує заробітну плату та пенсію (ухвала ВАКС від 30.09.2021 р. у справі № 991/6544/21) [14].

Доречно зауважити, що в разі задоволення клопотання слідчого, прокурора строк дії відповідного заходу законом не визначено. Свого часу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі - ВССУ), аналізуючи дане питання постановив, що зазначення в ухвалі про арешт майна строку її дії, за аналогією з ухвалою про тимчасовий доступ до речей і документів, є необґрунтованим [15]. На жаль, слід констатувати, що дана позиція ВССУ призвела до безправності як фізичних, так й юридичних осіб, перед державою чи органами розслідування в разі застосування арешту майна, а тому потребує детального обговорення науковцями та практиками з метою визначення оптимальних строків арешту майна з урахуванням прав та законних інтересів власника (володільця) майна.

Останнім етапом застосування досліджуваного заходу є саме накладення арешту на майно. Процедура арешту майна не є складною. Ухвала про арешт скеровується державному реєстратору, який може арештувати об'єкти нерухомості за відповідними характеристиками пошуку. У Державному реєстрі забивається прізвище з обліковим номером платника податків і кодом. Витяг «підтягує» все майно, яке рахується за особою (квартири, земельні ділянки тощо). Усе таке майно автоматично арештовується. Далі ухвалу скеровують до сервісного центру Національної поліції України, де так само відшуковують транспортні засоби, які знаходяться у володінні особи.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Ухвалу також скеровують до державного реєстру юридичних і фізичних осіб, підприємців, установлюють усі корпоративні права, де особа є учасником чи засновником. Відповідно, на корпоративні права особи у цих підприємствах накладають арешти. Потім ухвалу направляють до Комісії цінних паперів та фондового ринку для встановлення переліку акцій. У разі наявності інформації про відкриті рахунки в іноземних банках у межах міжнародно-правової допомоги, переклад ухвали суду направляється, наприклад, у відповідну країну, у якій арештовуються рахунки. Таким чином, усе майно буде арештовано.

Вважаємо за доцільне розглянути також інші питання, що виникають під час арешту майна. Зокрема, обмеження права власності особи в разі зупинення досудового розслідування. На практиці кількість зупинених проваджень змінюється залежно від підстав зупинення. Прикладом, у 2021 р. у зв'язку з розшуком обвинуваченого (підсудного) місцеві загальні суди зупинили провадження у 11,1 тис. справах, що порівняно з 2020 р. на 14,5 % більше; їх частка від кількості справ, провадження в яких зупинено, становила 95,9 % [10].

Отже, постає питання щодо правомірності перебування майна під арештом у разі зупинення досудового розслідування. На нашу думку, збереження арешту на майно під час зупинення досудового розслідування за своїм змістом фактично можна порівняти з конфіскацією майна, оскільки на підозрюваного, третю особу покладаються обмеження, які можна порівняти за ступенем тяжкості з кримінально-правовими заходами примусу. Майно таким чином залишається арештованим на весь період кримінального провадження, яке може тривати роками. Власник майна обмежений у своїх правомочностях весь цей час і при цьому може нести серйозні матеріальні збитки через арешт майна.

Таким чином, вважаємо, що в разі зупинення досудового розслідування право власності не повинно обмежуватися надмірно тривалим накладенням арешту на майно в рамках кримінального провадження, має зберігатися справедливий баланс між вимогами дотримання публічних інтересів та захисту права власності, обмеження якого не ставили б під загрозу саму сутність цього права. У зв'язку з цим, а також з метою забезпечення ефективного захисту права власності, пропонуємо друге речення ч. 1 ст. 174 КПК України викласти в такій редакції: «Арешт майна також може бути скасовано повністю чи частково

ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано чи в результаті зупинення досудового розслідування наслідком якого є необґрунтоване обмеження права власності».

Крім того, вважаємо, що в разі зупинення досудового розслідування про таке рішення мають обов'язково бути поінформовані не лише підозрюваний, а й третя особа, на майно якої накладено арешт. Отже, пропонуємо друге речення ч. 4 ст. 280 КПК України викласти в такій редакції: «Копія постанови надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третій особі, щодо майна якої вирішено питання про арешт, які мають право її оскаржити слідчому судді».

Загалом вважаємо, що власник (володільць) майна має чітко та своєчасно бути поінформований про свої права та обов'язки; знати сутність пред'явлених до нього матеріально-правових вимог, заперечувати проти них; давати показання; мати представника; збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; бути присутнім при розгляді слідчим суддею клопотання про арешт майна, що належить такій особі; отримувати копію ухвали про арешт майна; брати участь у процесуальній дії - арешті майна; під час проведення процесуальної дії ставити питання, подавати зауваження та заперечення щодо порядку проведення таких дій, що вносяться до протоколу; отримувати копії процесуальних документів та повідомлення; оскаржувати судові рішення щодо арешту майна; бути поінформований про продовження строків досудового розслідування чи про його зупинення; ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування.

У разі накладення арешту на майно право власності може обмежуватися шляхом передачі такого майна в управління Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі - АРМА). З метою забезпечення функціональної спроможності АРМА щодо зазначеної діяльності 30.01.2023 р. згідно з наказом АРМА_введено в експлуатацію

інформаційно-комунікаційну систему Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні [16]. Строк управління активами, що передаються АРМА, залежить від строку дії арешту в кримінальному провадженні. З припиненням арешту або закриттям кримінального провадження припиняється дія управління арештованим майном.

Зазначимо, що відповідно до абз. 7 ч. 6 ст. 100 КПК України передаються в управління АРМА чи для реалізації лише активи за сукупності умов: такі активи визнані речовими доказами в кримінальному провадженні; коштують більше 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; можуть бути передані АРМА без шкоди для кримінального провадження. Зазначені речові докази передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності за рішенням слідчого судді чи суду.

Зазначене дає можливість дійти висновків, що, з одного боку, це призводить до суттєвого обмеження права власності, оскільки особа втрачає доступ до майна. АРМА майно може реалізувати на торгах, якщо воно швидко псується або обрати суб'єкта, який буде здійснювати поточне операційне управління цим майном. З іншого боку, вищезазначені норми узгоджуються з критеріями легітимності обмеження права власності, відповідають загальносвітовим стандартам додержання прав людини і громадянина та забезпечують виконання завдань кримінального провадження, установлених у ст. 2 КПК України.

З цього приводу І. О. Хомічов зазначив, що після передачі АРМА активів для вжиття заходів з управління власник безповоротно не втрачає правомочностей щодо таких активів. Проте у випадку реалізації активу АРМА повертає одержані від цього кошти, а також проценти, нараховані як плату за користування банком такими коштами. За таких умов власник активу втрачає можливість реалізації правомочностей щодо певного майна. Водночас позбавлення права власності відбувається не лише з дотриманням принципів, висловлених ЄСПЛ, а й на компенсаційній основі - власник отримує справедливую компенсацію за відповідний актив (майно) [17]. На думку С. С. Захарчука, ужиття заходів з управління арештованим майном спрямоване не тільки на забезпечення дієвості такого інституту кримінального процесуального права, як арешт майна в кримінальному провадженні, а також і на захист інтересів власників майна, оскільки гарантує їм його збереження, збереження його вартості, а також

дає можливість збільшити цю вартість. Таким чином, компенсуються всі негативні наслідки застосування арешту майна в кримінальному провадженні [18].

Водночас є й певні проблемні моменти, які відображаються на забезпеченні прав власника майна. Так, відповідно до приписів ст. 100 КПК України АРМА уповноважена не лише на управління майном, а й на його відчуження. Виникає питання щодо того, які критерії є прийнятними й допустимими в разі прийняття рішення про відчуження майна. На практиці це призводить до того, що слідчі цими недоліками законодавства користуються та фактично примушують АРМА здійснювати відчуження активів, на які накладено арешт [19] або виникають ситуації, коли АРМА із запізненням або в непрозорий спосіб та ще й за заниженою ціною продає майно, у результаті чого завдається шкода як власнику майна, так і державі [20]. Є непоодинокі випадки, коли в управлінні АРМА передається майно, знаходження якого нікому не відоме. Зазначене свідчить про доцільність удосконалення взаємодії органів розслідування з АРМА. Наслідком такої взаємодії має бути чітка організація спільної роботи щодо планування часу перебування активів під арештом, доцільності застосування певних обмежень права користування, можливості реалізації активу на стадії управління, залучення фахівців на стадії управління, потреб у спеціальних умовах зберігання активу, відповідності активу критеріям для арешту майна та можливості його арешту, визначення кола осіб, права яких можуть бути обмежені, реєстраційних даних про актив, наявності застав чи інших обтяжень, попереднього оцінювання вартості активу, рентабельності управління ним тощо.

Висновки. Накладення арешту на майно під час кримінального провадження призводить до суттєвого обмеження права власності, можливостей реалізації власником (володільцем) майна своїх правомочностей, а тому його застосування має завжди відповідати вимогам закону. Сторона обвинувачення зобов'язана чітко усвідомлювати відмінність між обмеженням та порушенням права власності, а тому її дії мають відповідати певним критеріям щодо чинення мінімальної шкоди правам та законним інтересам власника (володільця) майна, урахування наслідків своїх дій та дотримання принципу розумної достатності використовуваних засобів у разі обмеження відповідного конституційного права.

Література

1. Воробйова І. А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 23 с.

2. Медведєв В. І. Окремі проблеми практики застосування арешту майна. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 384-387.

3. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020.

4. Розборки в АРМА: хто заплатить державі 178 млн. грн. збитків через непрозорий продаж російського калію та аміаку. URL: <https://mind.ua/publications/20255725-rozboriki-v-arma-hto-zaplatit-derzhavi-178-mln-grn-zbitkiv-cherez-neprozorij-prodazh-rosijskogo-kaliyu>.

5. Баганець О. Концепція вдосконалення діяльності правоохоронних органів України. Розділ 2. URL: <http://baganets.com/blogs-baganets/koncept-javdoskonalennja-d-jalnost-prav-88.html>

6. Проблемні питання, пов'язані з поверненням вилученого в ході обшуку (огляду) майна, накладенням арешту на майно та скасуванням такого арешту, які виникають у кримінальних провадженнях під час воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazonet.net/aktualno/12826_povernennja-viluchenogo-v-khod-obshuku-oglyadu-majna?fbclid=IwAR318BLE-O4DRjhWRpjwypB6_nbQAc5IAJQ09N12wUKReA3TuzF76lIX-Ec

7. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 495 с.

8. Лепей М. В. Арешт майна у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 200 с.

9. Котова А. С. Процесуальний порядок арешту майна у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 283 с.

10. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2021 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/Analiz_zdisn_gravos_2021.pdf.

11. Арештоване чи втрачене назавжди? Які шанси бізнесу повернути майно у кримінальному про-

вадженні? URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/areshtovane-chi-vtrachene-nazavzhd-yaki-shansi-biznesu-povernuti-majno-u-kriminalnomu-provadhenni.html>.

12. Смалюк Т. В. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт: дис. ... канд. юрид. наук. Луцьк, 2020. 227 с.

13. Залучення власників тимчасово вилученого майна до розгляду клопотання про арешт такого майна порушує їх право на подачу своїх аргументів і заперечень проти накладення арешту. URL: <https://vbparkers.ua/uk/aresht-sudom-timchasovoviluchenogo-majna-bez-vikliku-vlasnika/>

14. Вийти за межі. URL: <https://pravo.ua/articles/vyity-za-mezhi/>

15. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.

16. Реєстр активів, на які накладено арешт в кримінальному провадженні. URL: <https://arma.gov.ua/register-of-seized>

17. Управління активами як функція АРМА: співвідношення норм права. URL: <https://ti-ukraine.org/research/upravlinnya-aktivamy-yak-funktsiya-arma-spivvidnoshennja-norm-prava/>

18. Захарчук С. Щодо відповідності норм абз. 7 ч. 6 ст. 100 Кримінального процесуального кодексу України і ст. 41 Конституції України людини і ст. 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Управління активами як функція АРМА: співвідношення норм права. URL: <https://ti-ukraine.org/research/upravlinnya-aktivamy-yak-funktsiya-arma-spivvidnoshennja-norm-prava/>

19. Обмеження майнових прав в рамках кримінального провадження. URL: <https://equity.law/press-center/publications/1064.html>.

20. Після нарад в ОП: Як АРМА непрозоро продавала російський аміак та білоруський калій. URL: https://mbiz.censor.net/resonance/3410227/pislya_narad_v_op_yak_arma_neprozoro_prodavala_rosiyiskyyi_amiak_ta_biloruskyyi_kaliyi.

Маркелова В. М.,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України